ALFRED JAKOBSEN

NOEN MERKNADER TIL GÍSLA SAGA SÚRSSONAR

I

I STUDIEN 'Nytt lys over Gísla saga Súrssonar' har jeg prøvd å vise hvilke prinsipper den (de) har fulgt som står bak den mer 'sagamessige' redaksjonen i M/B. Bl. a. har jeg gitt en rekke eksempler på at der hvor S er noe utflytende, har M/B ofte forsøkt å gjøre språkformen mer knapp og konsis. Således er ikke sjelden intetsigende fraser strøket i M/B; overflødige spørsmål er gjerne kuttet ut og unødvendige gjentagelser fjernet.

Når en foretar strykninger i en tekst, risikerer en lett å ødelegge noen av forfatterens intensjoner med verket. Det som for bearbeideren ter seg som overflødige presiseringer, kan godt være velberegnede effekter fra forfatterens side. Stort sett har nok M's 'barbering' av teksten vært til vinning for sagaen. Men av og til har han gått så langt at han har gjort verket 'fattigere' enn det opprinnelig var. I den nevnte artikkelen har jeg pekt på en del slike tilfeller; her vil jeg dra fram noen flere eksempler. Sitatene er hentet fra Finnur Jónssons utgave fra 1929 (for M), fra Agnete Loths *Membrana Regia* fra 1960 (for S) og fra Jón Helgasons utgave fra 1956 (for B). M blir i det følgende nyttet som fellesbetegnelse for M, B og Y. Samtidig jamfører jeg alltid med B der teksten i dette fragmentet er bevart.

Det slår en når en leser Gisle Surssons saga i den lengre versjonen, at den er meget nøye med å presisere hvilket forhold de forskjellige personene står i til hverandre. Sannsynligvis avspeiler S originalen på dette punktet. En av forfatterens hensikter med dette må rimeligvis ha vært å gjøre det lett for leserne/tilhørerne å holde personene ut fra hverandre. Men kanskje vel så viktig for ham har det nok vært å understreke relasjoner som er av betydning for handlingen. Noen eksempler: Da berserken Bjørn har drept Are Torkjelsson i holmgang og krever land og løsøre etter ham, og kona hans, Ingebjørg, vil Gisle Torkjelsson ikke la dette skje; han utfordrer Bjørn til tvekamp. Det heter i S5.7–9: Gísli

segir, *bróðir Ara*, ok kvað brátt eptir verða um þá frændr ef sjá óhœfa skal fram fara, at . . . At Gisle er Ares bror, er nevnt ca. en side foran; det skulle altså ikke være nødvendig å repetere det her, men forfatteren har sannsynligvis villet framheve at som Ares bror hadde Gisle plikt på seg til å ivareta ættens interesser. Da Vestein passerer Sæbol på veg til Hol, blir han observert av 'Geirmundr, *frændsveinn Gísla ok Þorkels*, er fyrr var getit' (26.24). Som Gisles slektning er Geirmund 'på parti med' ham og hans venn Vestein. Forfatteren vil minne om dette slektskapsforholdet da Geirmund kommer til å spille en rolle i det som seinere skjer. Etter drapet på Torgrim overtar broren Bork Sæbol 'ok gengr at eiga Þórdísi, *bróðurkonu sína*' (38.2). Det skal vise seg å få skjebnesvangre konsekvenser for deres ekteskap at hun tidligere har vært gift med Borks bror. Det er dette forfatteren allerede nå sannsynligvis vil antyde. Etter at sønnene til Vestein har hevnet seg på Torkjel Sursson, drar de til frenden sin, Gjest Oddleivsson, 'ok skora á hann at hann komi þeim útan af sínum ráðum ok Gunnhildi móður þeira ok Auði *fǫðursystur þeira* er verit hafði kona Gísla Súrssonar (79.16–18). Slektskapsrelasjonen mellom sønnene til Vestein og Aud blir presisert. Det er bakgrunnen for at de vil hjelpe også henne til å komme seg vekk fra Island.

I alle de nevnte eksemplene mangler de kursiverte ordene i M. Heller ikke i B står apposisjonen *frændsveinn Gísla ok Þorkels* (lakune på de øvrige stedene). Siden de kursiverte stedene ikke inneholder nye opplysninger, må M (eventuelt allerede Y) ha funnet dem overflødige og sløyfet dem. Men derved er noe av forfatterens intensjon med verket blitt forkludret.

Forfatteren gir også stundom noen av personene i sagaen det vi kunne kalle en 'yrkestittel'. Dette er naturligvis ikke for at vi skal kjenne dem lettere igjen, men for å markere den rolle de spiller i visse situasjoner. Slik omtales Gisle, Vestein og Bjalve den vinteren de oppholder seg i Danmark: Váru þeir þar þrír saman *félagar*, Gísli ok Vésteinn ok Bjálfi (S20.11–12). Aud blir titulert *húsfreyja* der hun går og steller til gjestebud heime på Hol (24.19). Den samme betegnelsen får Torgerd, Ingjalds kone, da hun skal bringe mat til Gisle i jordhuset (53.26–27).

Denne lille stilistiske finessen i sagaen er oversett i M (apposisjonen *húsfreyja* til egennavnet Torgerd fins heller ikke i B; de øvrige stedene dekkes ikke av dette fragmentet). M (Y?) har ment at disse tilleggene ingen betydning hadde, og derfor strøket dem.

I sagaen har Gisle Sursson ingen navnebror (jeg ser da bort fra Gisle Torkjelsson, som opptrer i innledningen til den). Siden han ikke kan forveksles med noen annen, blir han bare omtalt med fornavnet. Men én gang fører forfatteren opp hans fulle navn. Det er da hans liv er slutt: ok lýkr þar nú ævi Gísla Súrssonar (S78.4). Utsagnet får på den måten en høgtidelig klang — nesten som en gravskrift. M tar ikke med etternavnet, og dermed forsvinner den tragiske undertonen i setningen.

Brødrene Gisle og Torkjel er svært ulike av karakter. Vi må anta at forholdet mellom dem ikke har vært særlig harmonisk under oppveksten. Motsetningen blir skjerpet da Gisle dreper Kolbein (Bård i M), Torkjels venn og søsteren Tordis' frier. Fra da av blir det tydelig at Torkjel distanserer seg fra broren (jfr. M's ord: Aldri varð síðan jafnblítt með þeim bræðrum). Gisle derimot er framleis sterkt knyttet til Torkjel og appellerer stadig til brorskapsfølelsen hos ham.

Forfatteren understreker dette forholdet mellom dem ved at han vanligvis lar Gisle bruke tiltaleordet *bróðir* eller *frændi* når han henvender seg til Torkjel i direkte tale, og ved at han lar Torkjel unnlate å nytte disse betegnelsene. I S har Gisle i alt 19 replikker rettet til broren, og hele 12 ganger anvender han appellativet *bróðir/frændi*. De 12 eksemplene står på følgende steder i S: 22.17–18, 22.19–20, 23.23–24, 24.1, 24.4, 30.24, 37.15–17, 41.22–23, 49.23 f., 49.28 f., 52.8–10, 52.17–18. Særlig kan vi merke oss den scenen der Gisle prøver å overtale Torkjel til ikke å flytte heimefra til Torgrim. Ikke mindre enn tre ganger tiltaler han Torkjel med *bróðir/frændi*. I tillegg siterer han ordtaket: saman er *bræðra* eign bezt at sjá (23.21 ff.).

Torkjel på sin side har i S 16 replikker rettet til Gisle. Bare én gang nytter han tiltaleordet *frændi*; karakteristisk nok er det da han skal prøve å blidgjøre Gisle etter drapet på Vestein: þá mælti Þorkell áðr þeir skilðu: 'Tíðindi hafa hér gǫrzk mikil, ok munu þér vera, Gísli *frændi*, nǫkkuru meiri harmtíðindi en oss, ok verðr þó hverr með sik sem lengst at fara; nú vilda ek at þú létir þetta eigi svá mjǫk á þik bíta . . .' (31.18 ff.). Etter alt å dømme stammer dette draget fra originalen. Forfatteren har villet få fram at selv om Torkjel står i et kjølig forhold til Gisle, unnser han seg ikke for å minne om brorskapsbandet mellom dem når han vil oppnå noe for seg selv.

En kunne kanskje tro at når forfatteren så ofte lar Gisle skyte inn tiltaleordet *bróðir/frændi*, er det for å unngå at vi forveksler Torkjel med en av hans to navnebrødre i sagaen, Þorkell Eiríksson og Þorkell

Þórðarson. Men det kan ikke være grunnen. For det første går det klart fram av innholdet i det sagte at det bare kan være rettet til broren. For det andre er det egentlig ikke noen situasjon hvor det kunne være tale om en slik forveksling. Endelig nytter S (og også til dels M) ofte apposisjonen 'bror sin' når han beretter at Gisle vender seg til Torkjel. Eks. S37.15–17: Gísli mælti þá (dvs. etter Torgrims begravelse) við Þorkel, *bróður sinn:* 'Þat þykkjumk ek at þér eiga, *bróðir*, segir hann, at nú sé frændsemi okkur ok vingan sem þá er bezt hefir verit . . .' M29.2–4 har det samme. Jfr. også S44.19–20, M42.12–13, S52.3–4, M44.31–32.

I M finner vi tiltaleordet *bróðir/frændi* bare 4 ganger i alt i Gisles henvendelser til Torkjel: 21.25, 29.3, 33.18 og 45.2. De 4 stedene svarer til S30.24, 37.15–17, 41.22–23 og 52.10–11. Sju ganger mangler det i M hvor det står på tilsvarende sted i S, og én gang har vi indirekte tale i M mot direkte i S: 12.4; jfr. S22.17–18. I fragmentet B er det samsvar med M. M lar heller ikke Torkjel tiltale Gisle med appellativet *frændi* da han vil gjøre ham forsonlig stemt etter drapet på Vestein (lakune i B).

M (Y) har tydeligvis ikke vært klar over den rolle de nevnte tiltaleordene spiller i Gisles samtaler med Torkjel. Siden han utelater dem så ofte, fører det til at det spesielle forholdet de to brødrene står i til hverandre, ikke blir så klart markert i M som i S.

I klar motsetning til det problemfylte og spente forholdet mellom Gisle og Torkjel står det harmoniske og varme vennskapet mellom Gisle og hans *svarabróðir* og *mágr*, Vestein. Det ser ut til at forfatteren har villet framheve dette ved stadig å minne om at de er svogere: Da haukdølene drar til vårtinget, heter det: þar var Vésteinn, *mágr Gísla* (S17.8). Da de skal inngå fostbrorskap, sier Gisle: 'Skal ek við engan þann binda vanda er eigi vill við Véstein, *mág minn*.' (18.15–16). Om reisen til Norge beretter forfatteren: Ok þetta sumar it sama ferr Gísli útan ok Vésteinn, *mágr hans* (19.23–24). S. 25.1–3 står det i S at Ånund fra Meðaldalr kommer til Gisle og forteller ham 'at Vésteinn, *mágr hans*, er út kominn'. Gisle sender huskarene sine nordover til Ånundarfjord for å 'hitta Véstein, *mág minn*' (25.5–6). Da de treffer Vestein og overbringer ham budskapet fra Gisle, sier han at nå er det for seint; han vil ri til Hol 'því at ek em fúss at hitta *mág minn* ok systur; hefir mjǫk langt orðit funda í milli' (26.3–4). Om Vesteins hauglegging heter det: Eptir þetta býsk Gísli at heygja Véstein, *mág sinn* (29.19).

Bare på de to første av de nevnte stedene har M funnet det nød-

vendig å ha med apposisjonene *mágr Gísla/mág minn*. Ellers har han strøket dem (lakune i B). Også disse strykningene må være et brudd med forfatterens intensjoner.

Men M har også et tillegg som ikke står i S (og heller ikke i B). M32. 8–9: Frá því er sagt, at Þórdís Súrsdóttir hefir leiddan Bǫrk á gǫtu, *kona hans, en systir Gísla*. Den siterte setningen danner innledningen til det avsnittet der Tordis røper for Bork at Gisle er brorens banemann. Apposisjonen har en viktig funksjon; den skal minne leseren om den vanskelige konflikten Tordis befinner seg i: Hun har valget mellom to like ulykkelige utveier, enten å svikte sin ektemann eller broren. I den tidligere nevnte artikkelen har jeg antatt at ordene er føyd til av M (se s. 275). Jeg er nå kommet til at de mest sannsynlig stammer fra originalen. Som vi har sett av det foregående, er nettopp slike presiseringer karakteristiske for forfatteren. Både S og B må da ha utelatt apposisjonen.

II

I det foregående har vi drøftet en del avvik mellom S og M. I det følgende skal vi diskutere kapittel 7 i sagaen, det som i M bærer overskrifta: Þorgrímr drap Austmennina. Her er det bare små skilnader mellom de to tekstene (lakune i B), men det knytter seg andre problemer til dette kapitlet, og det er dem vi nå skal se nærmere på.

Som Reinhard Prinz har pekt på, er kap. 7 det eneste i sagaen som ikke på en eller annen måte står i forbindelse med fortellingen om Gisles livsløp (*Die Schöpfung der Gísla Saga Súrssonar*. Breslau 1935, s. 10). Det fremmer ikke handlingen. Riktignok har forfatteren prøvd å binde det sammen med helheten slik at det skulle kunne se ut som en nødvendig forutsetning for det følgende: Torgrim og Torkjel drar våren etter drapet på austmennene til utlandet med skipet deres. Hvor svak denne begrunnelsen og denne tilknytningen likevel er, går allerede fram av det faktum at også Gisle og Vestein omtrent samtidig reiser utenlands uten at det med ett ord blir nevnt hvor de har sitt skip fra.

Forskerne har naturligvis reist spørsmålet om hvorfor forfatteren har tatt med en episode som henger så løst sammen med den øvrige delen av innholdet i sagaen. Ikke alle har kunnet gi en plausibel begrunnelse. Utgiveren av sagaen i *Íslenzk fornrit*, Björn K. Þórólfsson, fant således ikke noen annen forklaring enn at det har eksistert et arvesagn

om dette drapet som han nærmest har følt seg 'forpliktet' til å referere (*Íslenzk fornrit* VI, s. XXVI).

Det kan imidlertid neppe være tvil om at forfatterens hensikt med episoden har vært å ville gi en nærmere karakteristikk av Torgrim.[1] Tidligere har vi bare fått et par glimt av ham (på vårtinget der han lover hjelp til tingmennene, og i fostbrorskapsscenen). I fortellingen om austmennene viser han seg som modig og besluttsom, som en som handler uten å være hemmet av refleksjon og ettertanke: Da de to brødrene har drept sønnen hans, setter han øyeblikkelig etter dem alene; han forfølger dem dag og natt inntil han innhenter dem og tar livet av dem. Uvilkårlig sammenligner vi Torgrim med Torkjel, som er hans rake motsetning: svak, vinglete og ubesluttsom. Etter at vi har lært Torgrim bedre å kjenne i kap. 7, overrasker det oss ikke særlig at det er han som kjører spydet gjennom Vestein enda det bare var Torkjel som hadde et virkelig motiv for å ønske livet av ham (fortærende sjalusi).

Som både Magnus Olsen[2] og Reinhard Prinz[3] har gjort oppmerksom på, hører motstillingen av to situasjoner eller tildragelser, totall ved motstilling, til de mest karakteristiske dragene ved sagaens oppbygning. Begge gir en lang rekke eksempler på slående parallellismer, men merkelig nok har de begge oversett at vi i scenen med drapet på austmannen Toraren har en klar parallell til drapet på Vestein: Både Toraren og Vestein blir gjennomboret av Torgrims spyd med det samme de våkner av søvnen. Den eneste forskjellen er at Torgrim vekker Toraren før han dreper ham, mens Vestein hadde våknet av seg selv. Også i ordvalget er det stor likhet mellom de to scenene: [Þorgrímr] vekr Þórarin ... en Þorgrímr leggr þá spjótinu í gegnum hann (S19.13–15): ok er hann (dvs. Vésteinn) þá vaknaðr, ok er þegar lagt á honum spjóti ... ok þegar í gegnum hann (S28.20–21).[4]

Et spesielt problem i kap. 7 knytter seg til opplysningen om at Torgrim hadde en sønn som hette Torodd. Denne sønnen er ikke omtalt i noen annen kilde. Å dømme etter det oppdraget faren sender ham ut i, må vi forestille oss ham som voksen (eller iallfall en 15–18 år). Nå kan imidlertid de islandske annalene opplyse at Torgrim ble født i 938, og

[1] Jfr. også Reinhard Prinz, *Die Schöpfung*, ss. 10, 20, 35 og 37.

[2] I artikkelen 'Om Gísla saga's opbygning', trykt i *Norrøne studier*. Oslo 1938, s. 262–271.

[3] Op. cit., s. 99 ff.

[4] Ordlyden er litt annerledes i M. Antakelig er den endret noe der.

at han døde i 963. Han ble altså bare 25 år. Annalene forteller også at Torbjørn Sur kom til Island i 952. Da var Torgrim bare 14 år og ennå ikke gifteferdig. En har formodet at disse opplysningene går tilbake til Are Frode og stammer fra slektstradisjoner meddelt ham av Turid, datter til Torgrims sønn, Snorre gode, som ble født samme året faren døde (se *Andvari* 1936, s. 35 ff.). Det er lett å regne ut at hvis Torgrim hadde hatt en sønn på det tidspunktet sagaen angir at austmennene kom til Island, måtte han ha vært så liten at han ennå lå i vogga! Finnur Jónsson prøvde å løse problemet ved å formode at sagaens ordlyd 'son sinn' ikke er den opphavlige. Han reiser spørsmålet om den ellers ukjente Torodd kanskje var Torgrims bror eller en træl (Gísla Saga Súrssonar i *Altnordische Saga-Bibliothek* 10. Halle a. d. S. 1903, s. 15, merknad 12). Men siden S og M, som jo er uavhengige av hverandre, begge har *son sinn*, er det ikke noe som taler for at teksten på dette stedet er korrumpert. Det synes urimelig å tro at forfatteren av sagaen ikke kjente til Torgrims fødsels- og dødsår, og tidspunktet for Torbjørn Surs ankomst til Island. Derfor er det fristende å anta at sønnen Torodd er 'diktet opp' av ham for anledningen. Visse forhold ved teksten ser ut til å støtte en slik antagelse.

Skulle forfatteren få sine lesere/tilhørere til å godta historien om den voksne sønnen, var det visse opplysninger han måtte fortie. Han kunne således naturligvis ikke si at Torgrim bare var 25 år da han ble drept. (I Eyrbyggja saga blir Torgrims alder oppgitt). I Eyrbyggja saga fortelles det dessuten at han 'var þegar hofgoði, er hann hafði aldr til' (ÍF IV, 19.26–20.1). At Torgrim ble hovgode i svært ung alder, måtte også underslås; det kunne ellers lett føre til at leserne begynte å gjøre seg sine refleksjoner. Derfor heter det kort og godt i Gísla saga: Þorgrímr hafði goðorð (S17.6, M6.15–16).

Sagaens tidsregning er knyttet til regjeringstida til tre norske konger. Vi får vite at Gisles bestefar, Torkjel, levde på Harald Hårfagres tid. Da Håkon den gode 'var konungr orðinn í Nóregi, þá var þat samtíða er Þorbjǫrn súrr ok synir hans réðu fyrir í Súrnadal' (S9.23–24). Torgrim og Torkjel drog til Norge med skipet austmennene hadde eid, etter at Harald Gråfell var blitt hersker i landet (S19.28, M9.12–13). Torbjørn Sur kom som nevnt til Island i 952, dvs. mot slutten av Håkons styringstid. I sagaen (S) finner vi ingen antydning om n å r utvandringen skjedde. Vi kan bare slutte oss til at den må ha funnet sted en eller annen gang i løpet av den tid Håkon var konge. Ifølge kronologien i kongesagaene

satt han på tronen ca. 25 år. Hvis en tenker seg at Torbjørn Sur flyttet til Island relativt tidlig i Håkons regjeringstid, og at Torgrim og Torkjel drog til Norge forholdsvis seint i Harald Gråfells tid (ifølge kongesagaene styrte han ca. 15 år), gir det et så pass stort spann av tid at Torgrim så vidt kunne rekke å få en voksen sønn. Mon tro om det ikke er omtrent slik forfatteren vil ha oss til å resonnere?[5]

Selv om Torgrims sønn Torodd etter alt å dømme er en oppdiktet person, behøver slett ikke hele historien i kap. 7 være et produkt av forfatterens fantasi. Det kan, som Finnur Jónsson antydet, ha levd et sagn om en lignende tildragelse som den som er skildret i dette kapitlet.[6] Sannsynligvis har sagnet handlet om andre personer enn Torgrim, men forfatteren har sett at ved å knytte det til ham og (den oppdiktede) sønnen Torodd kunne det tjene til å karakterisere ham. Etter mitt syn har studiet av kap. 7 gitt oss et godt innblikk i forfatterens frie holdning til nedarvet tradisjonsstoff. Det er en erfaring som vi kan dra lærdom av også når det gjelder andre deler av sagaen.

III

Som jeg nevnte ovenfor (s. 285), utgjør motstillingen av to situasjoner eller hendinger et av de viktigste komposisjonsprinsippene i sagaen. Noen ganger er det en så tydelig parallellisme at ingen oppmerksom leser kan unngå å se den. (Eksempler: To ganger fortelles om holmgang hvor en Gisle opptrer og forsvarer ætta; to ganger frelser Gisle livet sitt ved å spille en underordnet og ubetydelig persons rolle, og to ganger skildres en hauglegging). I andre tilfeller kan den være vanskeligere å få øye på (jfr. scenene med drapet på Toraren og på Vestein), og endelig fins det eksempler på motstillinger der det kan diskuteres om de er tilsiktet eller bare tilfeldige.

Til den sistnevnte kategorien hører det en kunne kalle 'de to smiescenene' i sagaen. I den første smir Gisle en penning som veier en øre (S20.23 ff., M10.6 ff.); i den andre lager Torgrim Frøysgode et spyd av

[5] I M blir sagaen riktignok innledet på følgende måte: Þat er upphaf á sǫgu þessi, at Hákon konungr Aðalsteinsfóstri réð fyrir Nóregi, ok var þetta á ofanverðum hans dǫgum. Þorkell hét maðr ... Denne tidsangivelsen gjelder sikkert Torbjørns ankomst til Island, og ikke hans bestefars levetid. Forfatteren av den sterkt forkortede innledningen i M, som tydeligvis visste når overreisen fant sted, har øyensynlig ikke vært klar over at tidspunktet for den burde forties.

[6] Jfr. også Reinhard Prinz, op. cit., s. 157 f.

brottene av sverdet Gråsida (S24.27 ff., M15.3 ff.). Så vidt jeg vet, har ingen sagaforskere assosiert dem direkte med hverandre før; det kan likevel være grunn til å reise spørsmålet om vi ikke også her har å gjøre med en tilsiktet motstilling.

Tilsynelatende er det bare en ytre likhet som binder de to episodene sammen: det er i begge tilfeller tale om dyktig smedarbeid. Ulikhetene er flere. Således er det helt forskjellige gjenstander som blir laget, og i det ene tilfellet er det bare én mann i smia (Gisle), mot tre i det andre (Torgrim Frøysgode, Torgrim Nev og Torkjel). Men til gjengjeld rommer de to situasjonene slående motsetninger: Gisle *smir for vennskap*; den penningen han lager, skal berge Vesteins liv hvis faren truer. Torgrim *smir for fiendskap*; det våpenet han forarbeider, skal nyttes til å drepe Vestein med. Gisle *gjør lysets gjerning*. Det symboliseres ved at han arbeider *um morgininn*. Torgrim *gjør mørkets gjerning*. Derfor heter det at spydet *varð . . . algǫrt at kveldi*. Gisles *penning består av to deler som kan tas fra hverandre*. Torgrims spyd *er smidd sammen av de to delene av sverdet Gråsida* (selv om det ikke sies direkte i sagaen, er det rimelig å anta at sverdet var brukket i to). Det fins også visse verbale likheter mellom de to episodene som gjør at en assosierer dem med hverandre: Gísli ríss upp snimma um morgininn *ok gengr til smiðju*, hann var manna *hagastr* ok gervastr at sér um alla hluti: Þorgrímr var *hagr* á járn, ok er þess við getit, at *þeir ganga til smiðju* báðir Þorgrímarnir ok Þorkell; (M; S har her: fara þeir nú þrír saman, Þorgrímar tveir ok Þorkell; i dette tilfellet har M sannsynligvis bevart den opphavlige teksten). Personlig er jeg mest tilbøyelig til å mene at de nevnte motsetningene er bevisst arrangert av forfatteren. Det vil med andre ord si at jeg i de to smiescenene finner et nytt eksempel på hans raffinerte komposisjonskunst.